

Miroslav Vlček: **ARISTOTELOVO POJETÍ FILOSOFIE A POSTAVENÍ
PROBLEMATIKY POHYBU V JEHO RÁMCÍ.**

Abstrakt: Příspěvků jde o vyjasnění Aristotelova přístupu k tazání se po pohybu. Tazání se po pohybu je pro Aristotela záležitostí bytostně filosofickou (byť nejen filosofickou). Filosofie Aristotelovi vystupuje jako druh teoretického vědění. Vědění pak jest tazání se: "co něco je" jako tazání po příčinách (AITAI), počátcích (ARCHAI) a prvcích (STOICHEIA) věci o níž běží. Vyjasnění těchto ohledů nám dává odpověď na otázku: "co něco je". To je podstata Aristotelova metodického postupu. Předmětem filosofie ("první filosofie") je Aristotelovi Bytí Jsoucího. Tomuto lze dle Aristotela rozumět různými způsoby (cestami). Aristoteles akcentuje čtyři cesty k Bytí, přičemž jednou z těchto cest je pochopení Bytí skrze ohledy DYNAMIS - ENERGEIA, tedy skrze Pohyb.

Klíčová slova: vědění, první filosofie, bytí, pohyb, počátky, příčiny, prvky

I. Aristotelova "první filosofie" jako tazání po BYTÍ (JSOUČÍHO)

U Parmenida lze vidět, že "cesta Pravdy" jest vlastně jedinou cestou pro toho, jež se snaží být moudrým. Bohyně DIKE odvrací hledače od cesty lidí a ukazuje mu cestu Pravdy, cestu BYTÍ. Cesta Pravdy je cestou filosofa (filosofie). Také Aristoteles se vydává na cestu pravdy: "Správné je také, nazývá-li se filosofie vědou o pravdě." 1)

1) "Metafysika" II, 1, 993b, s.67.

Ukažme si nyní, jak vypadá Aristotelova "cesta Pravdy". Co je vlastně filosofie jakožto cesta Pravdy pro Aristotela? Co znamená filosofovat pro Aristotela? Je pro Aristotela cesta Pravdy také cestou BYTÍ?

To, co znamená pro Aristotela filosofie, najdeme na několika místech jeho "Metafysik". Především v každém vymezení (definování) FILOSOFIE (resp. HE PROTE FILOSOFIA) se objevuje jako rodové vymezení 2), predikát VĚDĚNÍ (EPISTEME).

2) viz. klasická definice, "Při určování totiž to, čeho určení se udává, musí být zařazeno nejprve do rodu a pak se musí připojit druhové rozdíly", Aristoteles: "Topiky", (Academia, Praha, 1975) 139a, s.121.

FILOSOFIE je VĚDĚNÍ. Přestože o VĚDĚNÍ (EPISTEME) budeme pojednávat ještě podrobněji později (část II.A.a.), bude nutné, abychom si zde v souvislosti s vymezením filosofie, k tomuto pojmu něco řekli. Aristoteles charakterizuje VĚDĚNÍ následujícím způsobem: "Ale vůbec každá věda (EPISTEME - pozn. M. V.), jež se zakládá na myšlení v pojmech, anebo má-li v něm jen jistou účast, zabývá se zevrubněji nebo obecněji příčinami a počátky". 3)

3) "Metafysika", VI, 1, 1025b, s.165.

"... máme za to, že každou věc známe, kdykoli poznáme její první příčiny, první principy až k prvním základům." 4)

4) "Fysiky", I, 1, 184a, s.11.

"Musí to býti věda teoretická, jež zkoumá první počátky a příčiny" 5)

5) "Metafysika". I, 2, 982b, s.38

Tuto definici jako definici filosofie uvádí M. Heidegger: "Philosophie ist EPISTEME TON PROTON ARCHON KAI AITION THEORETIKE", citováno z M. Heidegger: "Was ist Das - die Philosophie?" (G. Neske, Pfuldingen, 1956), s.16.

"Nejvyšším předmětem vědění jest to, co je první, příčiny. Vždyť skrze ně a z nich se poznává ostatní, nikoli skrze to, co následuje." 6)

6) tamtéž, s.37.

Pro VĚDĚNÍ (EPISTEME) platí, že poznat věc, (tak jak jest), znamená, poznat její PŘÍČINY (AITIAI), resp. PRINCIPY (ARCHAI) a PRVKY (STOICHEIA). "HE PROTE FILOSOFIA" jest druh VĚDĚNÍ. Toto VĚDĚNÍ má charakter VĚDĚNÍ TEORETICKÉHO (Aristoteles řadí FILOSOFII - HE PROTE FILOSOFIA mezi tzv. VĚDY (FILOSOFIE) teoretické). Dříve než obrátíme svou pozornost k charakteristice "TEORETICKÁ", učinme závěr, že FILOSOFIE jako druh VĚDĚNÍ zkoumá příčiny, prvky a principy zkoumané skutečnosti. Řekneme-li o filosofii, že je VĚDĚNÍM TEORETICKÝM (EPISTEME HE THEOREI) 7) de facto tím výše uvedené vymezení nijak nerozšíříme.

7) "Metafysika", IV, 1, 1003a, s.96 (citováno dle M. Heidegger: "Sein und Zeit", (Gesamtausgabe, Bd. 2, V. Klostermann, Frankfurt, 1977) §44).

Pojem EPISTEME a EPISTEME HE THEOREI jsou v jistém smyslu totéž, (za jistého předpokladu, nebo přesněji překladu, jež vzápětí uvedeme). EPISTEME značí v nejširším smyslu VĚDĚNÍ. M. Heidegger upozorňuje ještě na původnější význam tohoto slova: EPISTEME TIS znamená způsob kompetence, resp. EPISTAMENOS je člověk pro něco kompetentní a zručný. 8)

8) viz. blíže M. Heidegger: "Was ist Das - die Philosophie?", s.16.

EPISTEME je jistá kompetentnost.

Kompetentnost k čemu?

Kompetentnost k TEORII (THEORIA).

Toto zdánlivě samozřejmé slovo, nese v řečtině mnoho významů. THEOREIN znamená dívat se na něco, přehlížet, něco nahlížet. M. Heidegger upozorňuje také v souvislosti s tímto slovem na poněkud odlišný význam: "THEOS - OREIN" znamená "Božství - vidění" (ORO - zřím, vidím). Tedy EPISTEME HE THEOREI znamená kompetentnost k vidění božství. Pojmem božství (THEOS) Řekové chápali jistou sféru, která byla pro skutečnost jejich života určující, konstitutivní (bitva před Trojskými hradbami je zásadně určována vzájemnými sváry Olympských bohů, jež následně zasahují do bojů mezi Trójany a Achájeci tak významně, že tím ovlivňují další průběh bitvy). To, co se děje (v našem případě před Trójou) je odvislé od sféry božství, sféry, která zakládá a určuje.

"Hleděti na božství" znamená hleděti do sféry, jež se "při-činuje", že skutečnost našeho světa je právě taková, jaká je. EPISTEME HE THEOREI jakožto vidění božství nám tedy de facto říká totéž, co říká Aristoteles, charakterizuje-li bytnost VĚDĚNÍ (EPISTEME). Vedle obecného vymezení FILOSOFIE (HE PROTE FILOSOFIA) jako EPISTEME najdeme v "Metafysikách " ještě další dva "druhy" vymezení filosofie. Prvním z nich je pochopení FILOSOFIE jako THEOLOGIE. Dejme slovo Aristotelovi: "Fysika se zabývá tím, co má počátek pohybu v sobě, zkoumání matematiky se pak sice zabývá tím, co je trvalé, ale není odloučené, samostatné. Proto s odloučeným a nehybným jsoucnem obírá se věda různá od obou, jestliže jest totiž skutečně taková podstata, to jest odloučená a nehybná, jak se pokusíme ukázat. A jestliže skutečně jest v jsoucnu taková prapodstata, musí tu zajisté býti také něco božského, a to musí býti prvním a nejvyšším počátkem. Je tedy zjeveno, že jsou tři druhy theoretické: "fysika, matematika, theologie." 9)

9) "Metafysika" XI, 7, 1064a, s. 283.

"Je-li však něco věčného, nehybného a odloučeného, je zřejmo, že poznání toho jest úkolem vědy theoretické, ale nikoli fysiky - neboť cílem fysiky jest to, co je podrobno pohybu - ani matematiky, nýbrž vědy, která je oběma nadřazena." 10)

10) "Metafysika", VI, 1, 1026a, s. 167.

"Neboť ona jest nejbožštější a nejvznešenější a to ze dvou důvodů: věda, která nejvíce patří božstvu, sama je božská a za druhé se zabývá věcmi božskými." 11)

11) "Metafysika", I, 2, 983a, s.39.

Jak napovídá sám pojem "THEO - LOGIE", jde o LOGOS - nauku, slovo, řeč, jejímž předmětem je THEOS. Co Aristotelovi termín THEOS označuje? S vymezením pojmu THEOS je de facto výsledkem Aristotelových snah o vysvětlení poměru JSOUČNA a dění (D. Machovec). Pojem THEOS nese de facto následující významy:

1. V souvislosti s odlišením "první filosofie" a ostatních theoretických filosofii se hovoří o "první filosofii" jako vědě, jež zkoumá JSOUČNO odloučené, samostatně jsoucí, nehybné a neměnné. Toto JSOUČNO má charakter čehosi božského. 12)

12) viz. "Metafysika", VI, 1, 1026a, s. 167 nebo "Metafysika", XI, 7, 1064a, s. 167.

2. Druhým významem pojmu THEOS je význam čistého myšlení (NOESIS NOESEOS) "myšlení, jež je zaměřeno samo na sebe." 13)

13) "Metafysika", XII, 9, 1075a, s. 318.

XII. kniha "Metafysik" nám představuje THEOS ve smyslu "Boha - myslitele".

3. Zřejmě nejdůležitější význam pojmu THEOS nese význam nehybné příčiny všeho POHYBU - TO PROTON KINUN AKINETON (THEIN znamená hýbati, běžeti apod.). Tento význam je výsledkem Aristotelových úvah nad otázkami příčinnosti přírodního dění. 14)

14) Představa "Boha - hybatele" je vyjádřena v VIII. knize "Fysik" a ve XII. knize "Metafysiky".

V žádném případě nenese pojem THEOS význam, který mu přikládá např. v podobě svého "Uspořadatele" (DEMIURGOS) Platon (viz. "Timaios") nebo pozdější křesťanská tradice, v níž je THEOS chápán jako "Tvůrce" tvořící svět z ničeho (Bůh jako CAUSA ESSENDI - příčina bytí - sv. Augustin). Aristotelův THEOS netvoří svět. THEOS má především význam nejvyššího JSOUČNA, které je nepohyblivou (neměnnou), samostatně jsoucí, odloučenou a věčnou první příčinou POHYBU.

Takto chápáné božství (THEOS) je předmětem "první filosofie" ve smyslu THEOLOGIE. 15)

15) Nelze se zde Aristotelovým pojmem THEOS zabývat podrobněji, proto se alespoň odvoláme na stat' D. Machovce: "Aristotelova filosofie jako filosofie výkladových forem" (AUC - Philosophia et historica, 1977), kap. 6, s.88 - 96.

Konečně třetí pojetí FILOSOFIE (jako HE PROTE FILOSOFIA) je pojetí, jež nás zajímá především, a proto mu budeme věnovat největší pozornost. Tím se vlastně dostáváme k vlastnímu tématu této části série článků, jímž je Aristotelovo pojetí otázky po BYTÍ (jsoucího).

Nejlépe je toto pojetí filosofie Aristotelem vyjádřeno ve 4. knize "Metafysik":

"(Filosofie - vložil M.V.) jest druh vědy, jež zkoumá jsoucno jako jsoucno a to, co mu o sobě (jako jsoucnu - pozn. M.V.) náleží". 16)

16) "Metafysika", IV, 1, 1003a, s.96.

Totéž prostřednictvím jiné formulace Aristoteles říká v VI. knize "Metafysik", kde hovoří o "první filosofii" jako o vědě nadřazené, všeobecné a první.

"Jejím úkolem jest zkoumati jsoucno jako jsoucno, a sice jako to, co jest, tak to, co mu jako jsoucnu náleží." 17)

17) "Metafysika", VI, 1, 1026a, s. 168.

Tato dvě vymezení nám prozatím postačí.

Definice nám říkají, že FILOSOFIE je věda (EPISTEME). To bylo středem naší pozornosti již výše. EPISTEME je rodový pojem, jímž se zde filosofie definuje. Ke klasické definici dále patří tzv. druhový rozdíl (diferentia specifica), zde je tímto určením "jsoucí jako jsoucí a to, co mu jako jsoucímu náleží".

Co je tímto vysloveno?

Explicite je zde řečeno, že FILOSOFIE se zabývá JSOUCNEM (TO ON). Nebo přesněji JSOUCNEM jako JSOUCNEM (TO ON HEI ON) tzn. JSOUCNEM pokud je tímto JSOUCNEM. JSOUCNO je JSOUCNEM, pokud "jest", říká výslovně Aristoteles v druhé uvedené definici. Tedy FILOSOFIE se zabývá "tím, co jest" - JSOUCNEM. Ale nejenom JSOUCNEM. Definice ze VI. knihy totiž říká "jsoucнем jako jsoucнем a tím, co mu jako jsoucnu (o sobě) náleží."

Tedy JSOUCNEM "a" ještě "něčím". Totiž tím, co JSOUCNU jako JSOUCNU (bytostně, nutně) náleží. Každému JSOUCNU bytostně (přímo ex definitione) náleží, že "JEST", tedy BYTÍ.

Předmětem filosofie je JSOUCNO a (jeho) BYTÍ.

Nyní nám FILOSOFIE pochopená jako zkoumání JSOUCNA v jeho BYTÍ vystupuje jako ONTOLOGIE.

Zde se nám podobně objevuje shoda mezi Parmenidovým a Aristotelovým myšlením. Podobně jako Parmenides, tak i Aristoteles rozumí filosofii jako tázání se po BYTÍ.

Přes tuto podobnost je ovšem mezi úsilím obou myslitelů značný rozdíl. Parmenides se snaží uchopit BYTÍ přímo jako celek, jež následně dává smysl jednotlivým JSOUCNÚM. Aristoteles vytýká Parmenidovi, že jeho výklad BYTÍ je takový, že nedává porozumět bytí VĚCÍ.

Aristoteles naopak vychází z jednotlivých JSOUCEN a dochází k BYTÍ. Pro Aristotela je východiskem rozmanitost jsoucích věcí, jednotlivé, od něhož postupuje k BYTÍ, jako tomu nejobecnějšímu, co je všem jednotlivým JSOUCNÚM společné. Aristotelovi jde o BYTÍ, jež bude svázáno s východiskem (se JSOUCÍM). Proto tážení se po BYTÍ je vždy tážení se po "BYTÍ JSOUCÍHO" a obráceně, jsoucí je vždy JSOUCÍ ve svém BYTÍ. To je zásadní rozdíl mezi oběma mysliteli. Jejich cíl je shodný, ale cesty obou myslitelů k tomuto cíli jsou rozdílné.

Z různosti těchto cest vyrůstá další zásadní odlišnost obou: Parmenides chápe BYTÍ jako "JEDNO" (HEN), což je výsledkem jeho cesty k BYTÍ. Tím, že Aristoteles vychází od jednotlivých jsoucích věcí a jejich struktur, pojem "být" se v konkrétním použití jaksi "proměňuje". Význam tohoto pojmu je v různých případech různý. Pro Parmenida byl význam pojmu BÝT (BYTÍ) jednoznačný, u Aristotela je tato jednoznačnost problémem.

Podívejme se, co zatím víme o Aristotelově porozumění BYTÍ. Z definice filosofie ("Metafysika", IV, 1) víme, že BYTÍ je něco takového, co tvoří jistý ohled všech JSOUCEN, pokud jsou JSOUCNY. Tento ohled - jež má v jistém smyslu charakter JEDNOHO je takový, že (ex definitione) dělá tato JSOUCNA JSOUCNY. Jeho postoj vůči Parmenidovu pochopení BYTÍ jako "JEDNOHO" je dvojznačný.

Na jedné straně totiž Aristoteles říká: "Nezáleží však na tom, uvede-li se to, co jest, na jsoucnost (BYTÍ) nebo na jedno. Vždyť i když to není totéž, nýbrž jiné, přece se alespoň zaměňují, neboť jedno jest v jistém smyslu také jsoucí (BYTÍ) a jsoucí (BYTÍ) je jedno". 18)

18) "Metafysika", XI, 3, 1061a, s. 274.

Na druhé straně ovšem říká: "Parmenides obrací bytnost BYTÍ, pokud se domnívá, že jsoucí bude osloveno jako jednoduché jedno tam, kde přece v mnohém způsobu má být rozuměno". 19)

19) "Fysiky", I, 3, 186a.

Nebo, "jeví se nemožným, že by jsoucí bylo "jedno"". 20)

20) Tamtéž.

I pro Aristotela tedy náleží BYTÍ (TO ON, EINAI) a "JEDNO" (HEN) nějak dohromady. Nikoli však ve smyslu Parmenidově (nebo dokonce ve smyslu "Parmenida" Platonova).

Pro Aristotela je BYTÍ JEDNO ve smyslu všeobecná. "Ježto o jsoucnu se mluví vždy vzhledem k jednomu a společnému". 21)

21) "Metafysika", XI, 3, 1061b, s. 275.

Tato všeobecná jednota je jednotou mnohosti různých způsobů BYTÍ jednotlivých jsoucen nebo jejich struktur. 22)

22) Toto celé zpracováno dle: Benyovszky a kol.: "Úvod do filosofie" (připravovaná skripta pro stejnojmenný kurs na VŠE v Praze), s.93 - 98.

BYTÍ je tedy jednotou mnohoznačných významů.

Vezměme následující příklad. O "psu" (nějakém konkrétním Alíku) můžeme vypovídat následujícími způsoby: "pes je", "pes je zvíře", "pes je černý", "pes je velký", "pes je venku" atd. Všechny tyto výpovědi něco vypovídají o psu. To je těmto výpovědím společné. Každá ovšem o tomto jsoucím (psu) vypovídá úplně jinak. Pojem být má v těchto případech různý význam. Uvedené významy by se daly rozdělit do tří skupin:

1. Výpověď "pes je".

Tato výpověď se od ostatních zásadně liší. O psu vlastně neříká nic jiného, než že existuje. Všechny ostatní výpovědi jsou vlastně od této odvislé, protože abychom mohli o něčem něco vypovídat, musí to být (existovat). 23)

23) Na tento způsob porozumění BÝT (BYTÍ) upozorňuje Aristoteles příkladem o Homérovi ve spise "O vyjadřování" (Praha, 1959, s. 37, kde rozlišuje významy slovesa BÝT ve smyslu "existovat" a ve významu "spony" (v logickém soudu).

Jde o výpověď ve smyslu otázky: Zda něco JE?

2. Výpověď "pes je zvíře".

Tato výpověď se liší od ostatních tím, že říká co je věc. Toto je základní určení věci, které kdyby ztratila, přestala by být tím, čím je. To je bytostné určení věci (TO TI EN EINAI - to, co BYTÍ bylo, lat. QUIDITAS nebo ESSENTIA). Jak ještě uvidíme dále, je to první výpověď o nějakém jsoucnu, dle Aristotelova pojetí kategorií bytosti, podstaty (USIA). Jde o výpověď ve smyslu otázky: CO něco je?

3. Ostatní výpovědi předpokládají první dvě.

Tyto výpovědi nám dále charakterizují to, co bylo vyřčeno prostřednictvím bytostného určení (viz. Aristotelovi další kategorie). Jde o výpověď ve smyslu otázky: JAK to, co je, je?

Zde nám nejde o to nějak přesně určit výše uvedené výpovědi, přesně charakterizovat predikáty apod. Jde nám o to, ukázat, že slovo "BÝT" resp. "JEST" má mnoho významů, mezi nimiž existují větší či menší rozdíly. Vraťme se zpět k Aristotelovu určení BYTÍ jako jednoty BYTÍ ve smyslu všeobecnosti. "Pro Aristotela má tato všeobecnost charakter ANALOGIE. 24)

24) Benyovszky a kol.: "Úvod do filosofie",s.98

viz.blíže M.Heidegger: "Aristoteles: Metafysik" (Gasemtausgabe Bd. 33), především §4 - 6. -----

O jsoucnu (BYTÍ) lze podle Aristotela vypovídat v mnoha významech. Aristoteles o mnohosti těchto výpovědí hovoří na několika místech svých "Metafysik". Za všechny uvedme alespoň tyto: "O jsoucnu (TO ON) se mluví jednak ve smyslu případku, bytí na jiném (KATA SYMBEBEKOS), jednak ve smyslu toho, co jest samo o sobě (KATH HAUTO), ve smyslu případku, řekneme-li například, že spravedlivý jest vzdělaný, anebo že vzdělaný jest člověkem, stejně jako řekneme-li, že vzdělaný staví dům, poněvadž pojem vzdělance či "býti vzdělaným" připadá staviteli, nebo "býti stavitelem" připadá vzdělanci. Neboť tu "býti tím a tím" znamená tolik, co "to a to jest mimochodem na tom a na tom". A tak je tomu i v uvedených případech. Nazveme-li totiž člověka vzdělaným a vzdělance člověkem nebo bělocha vzdělaným nebo tohoto bělochem, je to proto, že tu oba přívlastky připadají témuž podnětu, tam proto, že přívlastek připadá něčemu jsoucímu a za třetí, nazveme-li to, co jest vzdělané, člověkem, proto, že tomuto vzdělaně připadá. Tak se i říká, že nebilé jest, poněvadž jest to, na čem mimochodem jest.

A tak, mluví-li se o jsoucnu ve smyslu případku, je to buď proto, že oba přívlastky náležejí témuž podnětu, nebo že jeden náleží něčemu jsoucímu, anebo, že jemu samému náleží to, o čem se vlastně samo ve větě vypovídá.

Ale o tom, co jest samo o sobě, mluví se při všem, co označují druhy kategorií výpovědí. Neboť kolikrát se vypovídají, tolikrát označují bytí čili že něco jest. Ježto tedy z toho, co se vypovídá jedno označuje podstatu čili "co jest" (TI ESTI), jiné jakost čili jaké jest co, dále kolikost, vztah, činnost nebo trpnost, místo a dobu, má bytí čili že něco jest, s každou takovou výpovědí tentýž význam. Vždyť není v tom rozdílu, řekneme-li "člověk jest uzdravující se" nebo "člověk se uzdravuje", ani není rozdílu ve výpovědi "člověk jest jdoucí nebo kráčející" a "člověk jde nebo kráčí". A tak je tomu vůbec.

Dále výraz "BÝTI" a "JEST" znamená také, že něco jest pravdivé, a výraz "NEBÝTI", že něco není pravdivé, nýbrž že jest mylné. To platí stejně u kladu a u záporu, tak například věta "Sokrates jest vzdělaný" znamená něco pravdivého, nebo věta "Sokrates není běloch" znamená rovněž něco pravdivého, ale věta "úhlopříčka není nesouměřitelná" znamená něco mylného.

Mimo to BYTÍ a JSOUCNO v těchto uvedených případech znamená jednak jsoucno v možnosti (DYNAMEI), jednak jsoucno ve skutečnosti (ENTELECHEIAI). Neboť říkáme, že vidoucí jest ten, kdo jednak může viděti a jednak skutečně vidí. 25)

25) "Metafysika", V,7, 1017a,b, s.137 - 139.

"Ale jsoucno, jež se označuje jako jsoucno prostě, vypovídá se v mnoha významech. Jedno je ve významu jsoucna nahodilého mimotného druhé ve významu jsoucna jako pravdivého a proti tomu nejsoucna jako nepravdivého, mimo to jsou jednotlivé způsoby kategorií, například co jest to, jakost, kolikost,místo, doba a jestliže se ještě

26) tamtéž, VI, 2, 1026 a,b, s. 168.

Není účelem této práce blíže charakterizovat jednotlivé "cesty k BYTÍ" nebo jinak řečeno "jednotlivé způsoby, jimiž se přichází projevit BYTÍ jsoucího". 28)

28) "Das seiend-Sein kommt vielfältig zum Scheinen", M. Heidegger: "Was ist das - Philosophie?", s. 31.

V tomto příspěvku mi půjde především otématizaci jednoho, význačného způsobu, jímž získáme představu toho, co je bytí. tímto způsobem je DYNAMIS - ENERGEIA (MOŽNOST - USKUTEČŇOVÁNÍ) 29).

29) Volíme zatím tento nejběžnější překlad Aristotelových pojmů DYNAMIS-ENERGEIA. Podrobnější rozbor těchto pojmů bude proveden v částech III.C.c. a III.D.b.

"Možnost" a "uskutečňování" náleží JSOUCÍMU jako způsob, jak je, odkazuje k BYTÍ, ke jsoucnosti JSOUCÍHO. "Jsoucno JSOUCÍHO" (BYTÍ) tedy je v nějakých vnitřních vztazích k možnému a skutečnému.

Nebude zatím hlouběji vnikat do problematiky DYNAMIS - ENERGEIA, protože ta bude předmětem až následující části tohoto pojednání (III.D.b.)

Zde nám půjde jen o ukázání, že právě tento přístup k BYTÍ je pro nás přístupem směrdatným.

Dejme slovo Aristotelovi: "Poněvadž se pak všechno v každém rodu dělí podle možnosti a skutečnosti, jest právě POHYB uskutečňování toho, co jest v možnosti, pokud je takové (ENERGEIA TU DYNAMEI ONTOS HEI DYNAMEI - podtrhl a vložil M. V.). 30)

30) Aristoteles: "Fysiky", III, 1, 201a, s.49.

Zde je odpověď na otázku, proč jsme si zvolili právě tento přístup k BYTÍ. Ohledy DYNAMIS (zde překládáno jako MOŽNOST) a ENERGEIA (zde překládáno jako USKUTEČŇOVÁNÍ) Aristotelovi totiž vymezují POHYB. POHYB je Aristotelem vymezován i jinými způsoby a prostřednictvím jiných ohledů, ale jak bude prokázáno, toto porozumění POHYBU je porozuměním v jistém smyslu vrcholným.

Uskutečňování (ENERGEIA) možnosti (DYNAMIS) - POHYB pro Aristotela náleží k BYTÍ. "Něco jest buď ve skutečnosti, nebo jen v možnosti, nebo jest v možnosti i ve skutečnosti." 31)

31) tamtéž, s. 50.

Aristoteles zde říká, že nejen oba samostatné momenty "jsou" (náleží k BYTÍ), ale i jejich souvislost (POHYB) jest. "Věc je nějak v pohybu" je význačným způsobem, jak "jsoucno jest".

III. Aristotelovo porozumění otázce "CO JE POHYB?"

S motivem POHYBU pracuje řecká filosofie de facto od svého vzniku. POHYB je pro ni něco naprosto samozřejmého, až do doby, kdy vstoupí do filosofie Parmenides a kdy jeho žák ZENON svým aporiemi samozřejmost POHYBU zásadním způsobem naruší. Eleaté činí POHYB problémem. Tím, že je POHYB problematizován, staví se k němu další tradice řecké filosofie již jiným způsobem. Filosofie se s tímto problémem vyrovnává.

Stěžejními mezníky tohoto vyrovnávání jsou Demokritos a Platon. Oba tyto myslitelé reagují na předpoklady, z nichž eleatům problém POHYBU vyrostl. Atomisté odmítnutím téze o jednom jsoucím (BYTÍ) v podobě plurality atomů a téze o nejsoucno NEBYTÍ eistencí PRÁZDNA. Platon reaguje v dialozích "Sofistes" a

"Parmenides" domyšlením téze "jednoty BYTÍ" se závěrem existence NEBYTÍ jako "JINÉHO". Výsledkem obou reakcí je sice rehabilitace jsoucnosti POHYBU, ale jeho uchopení je v obou případech jednostranné. (viz. část III.B)

Pro Aristotela, pro něhož je problematika POHYBU jedním z ústředních, ne-li vůbec nejústřednějším tématem jeho filosofie, je rozhodující pro přístup k POHYBU Platon. Platonova filosofie má tu význačnou vlastnost, že je filosofií, která je neustále "na cestě". Není to v žádném okamžiku uzavřený filosofický systém, ale vždy snaha se znovu a znovu vyrovnávat s předpoklady a se závěry, k nimž se dopracovává. To, že Platonova filosofie je záležitostí zásadně procesuální a je všeobecně přijímané faktum. Aristoteles setrval v Platonově Akademii podle dochovaných zpráv 20 let. Po celou dobu byl de facto "vystaven" vlivu Platonovy filosofie, která zejména v posledním období zaznamenávala dynamický vývoj, byl svědkem Platonovy filosofické cesty. Aristoteles byl, ač to zní zjemněna v souvislosti s pozdější kritikou Platona jistě značně paradoxně, přesvědčeným platonikem, byl "nejen stoupencem, nýbrž jedním z nejhrolivějších obhájců jeho (Platonovy - poz. M.V.) soustavy a metody." 32)

32) J. Patočka: "Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové", (nakl. ČSAV, Praha, 1964), s. 63.

Podívejme se nyní na to, jaké význačné motivy Platonova myšlenkového vývoje na Aristotela v souvislosti s motivem POHYBU zejména působily:

1. Platonův objev NEBYTÍ;
2. Platonova metoda "redukce".

Oba tyto motivy byly vypracovány až pozdním Platonem. Do té doby NEJSOUCNO (NEBYTÍ) vůbec nebylo tematizováno jako něco, co je.

NEBYTÍ nepatřilo mezi "vpravdě jsoucí skutečnosti" - ideje. Nebylo možné, aby něco, s čím se v našem světě setkáváme, participovalo (bralo účast) na ideji NEBYTÍ. Idea NEBYTÍ BYLA ze světa idejí vyloučena. Prostřednictvím nutnosti vyrovnat se s problémy, které jeho filosofie neustále předkládala, Platon byl postupně nucen mnohé z předchozích pilířů své filosofie revidovat. Toto se např. týkalo i problematiky POHYBU. POHYB byl totiž připuštěn jen do oblasti zjevu (smyslového světa), světa jednotlivin. Svět idejí byl nehybný. Platon si ovšem sám uvědomil, že tato myšlenka je neudržitelná.

POHYB se stal pro Platona význačným tématem jeho posledního tvůrčího období. K tomuto problému se Platonovi postupně začne vázat i problém, s nímž je POHYB bytostně spjat, totiž problém NEBYTÍ.

Řekli jsme již výše, že problematika NEJSOUCNA je úzce svázána s Platonovými dialogy "Sofistes" a "Parmenides". S dialogem "Parmenides" jsme se stručně seznámili (část II.B.a.). Předmětem jednoho z oddílů této části práce bude dialog "Sofistes" a jeho prostřednictvím Platonova tematizace NEBYTÍ.

Druhým velkým objevem Platonovým v souvislosti s Aristotelovou naukou o POHYBU je objev specifické metody Platonova přístupu k rozumní jsoucí skutečnosti. Touto metodou je metoda "REDUKCE". (Pojmu REDUCO bývá slovníkově rozuměno trojím způsobem, jež vyplývá z gramatiky slova: "RE"-zpět- "DUCO,ERE"-vedu, vésti, a to: 1. táhnout zpět, posouvat, 2. vésti zpět, 3. vrátit něčemu něco.) V našem případě jde v podstatě o redukci (převod) rozmanitého na méně rozmanité, jednodušší a původnější.

Především díky těmto významným Platonovým objevům, které Aristoteles rozvinul, mohl se nově zmocnit i problematiky POHYBU.

Předmětem našeho dalšího výkladu proto bude:

A. Výklad problematiky ARCHAI, AITIAI a STOICHEIA, jejichž hledání jest pro Aristotela podstatou EPISTEME. Pro Aristotela bude právě "redukce" skutečnosti na výše uvedené ohledy způsobem, jímž pronikne do problematiky POHYBU (část III.A.);

B. Vyjasnění horizontu, v němž je Aristotelem problém POHYBU tématizován - totiž vyjasnění toho, co je FYSIS (III.B.);

C. Znovuotevření problematiky BYTÍ - NEBYTÍ, jejichž souvislost byla pochopena jako POHYB. Především ukážeme skrze dva významné myslitele: Demokrita a Platona, jak se vypořádali s problémem NEBYTÍ a následně s problémem POHYBU (část III.C.);

D. Konečně rozebereme různé Aristotelovi odpovědi na otázku CO JE POHYB. Tážeme-li se "CO JE" (TI ESTIN), zasahujeme touto otázkou bytnost (podstatu) POHYBU, co POHYB jako takový je, co dělá POHYB pohybem. Postavit otázku "CO JE POHYB?", znamená postavit se do pozice EPISTEME, "ježto však každá věda musí jistým způsobem znáti, co je věc". 33)

33) "Metafysika", XI, 7, 1064a, s. 283.

Půjde nám ovšem jen o to, ukázat Aristotelovo porozumění POHYBU ve smyslu CO JE? a nikoli, což je pro Aristotelův přístup čímsi bytostným -souvislost ontologického a fenomenálního rozměru POHYBU.

IV. POHYB a tážení se po ARCHAI, AITIAI a STOICHEIA

Stojíme před otázkou "CO JE POHYB?".

Přesněji stojíme před analýzou Aristotelova postoje k otázce "CO JE POHYB?" Pro Aristotela takto položená otázka znamená ocitnout se na pozici VĚDĚNÍ (EPISTEME). Nejde totiž jen o to, říci "POHYB je" resp. něco se pohybuje", jde o něco daleko fundamentálnějšího, totiž říci "CO je pohyb?", říci "CO JE TO?" (TO TI ESTIN), vyjádřit "COST" (QUIDITAS), ESSENCI, bytnost pohybu. Vyjádřit CO pohyb ve své bytnosti je. Vyjádřit "COST" pohybu znamená říci, co dělá pohyb pohybem, co umožňuje skutečnost pohybu. Tedy znovu: nejde o to konstatovat, že pohyb je resp. věci se pohybují, ale o to, CO JE POHYB. Takto položená otázka nás společně s Aristotelem přivádí k VĚDĚNÍ (EPISTEME). Ocitnout se na pozici VĚDĚNÍ (EPISTEME) pro Aristotela dále znamená nahlédnout jistě "ohledy", bez nichž není možné otázku "CO JE TO?" vůbec odpovědět.

IV.a. EPISTEME jako hledání ARCHAI, AITIAI a STOICHEIA

Obecně lze říci, že v průběhu vývoje řecké filosofie dochází postupně k explicitnějšímu uchopení základního problému, jež provází řeckou filosofii od jejího vzniku. Tento problém je pro řecké myšlení převést nepřehlednou rozmanitost jevového světa na konečný a přehledný počet principů (Patočka). Toto myšlenkové úsilí vrcholí vystoupením Platonovým a především Aristotelovým. Platon je zřejmě prvním myslitelem, jenž si explicitně uvědomil tento motiv a také vědomě s ním, ve svém filosofování pracoval. Platonova filosofie je obrazem hledání konečného počtu STOICHEIA (prvků, elementů), jež se skrývají za neurčitou rozmanitostí jevového světa a na které lze tento jevový svět jako na své základy a principy převést.

Aristoteles je dědicem tohoto přístupu k porozumění skutečnosti. Patočka ve své práci s Aristotelem nazývá tento přístup "redukci" (RE-DUCO, ERE-veden zpět, v našem

případě veden na začátek, k počátku, k tomu, z čeho lze všechno ostatní odvodit). Tato "redukce" se Aristotelovi stává vlastně jakousi "vědeckou metodou".

Řekli jsme, že porozumět tomu, co věci jsou, znamená vstoupit na pozici VĚDĚNÍ (EPISTEME), stát na pozici VĚDĚNÍ (EPISTEME) zase znamená proniknout za jevový svět, "jít za" (META HODOS), jít k tomu, co danost hledaného tvoří, redukovat jevovou rozmanitost na principy, jež jsou jejím předpokladem.

Podívejme se nyní přímo do Aristotelových Metafysik:

"Nejvyšším předmětem vedení jest to, co je první, a příčiny. Vždyť skrze ně a z nich se poznává ostatní, nikoli skrze to, co následuje" 34)

34) "Metafysika", I, 2, 982 b, s. 37.

"Neboť jen tehdy se domníváme, že něco víme, jakmile jsme poznali příčiny." 35)

35) Metafysika, II, 2, 994 b, s. 32 (dle překladu F. Joklíka, Praha, 1927), s. 32.

"Pravdu jak poznáváme pouze skrze příčiny a původ". 36)

36) tamtéž, II, 1, 993b, s. 30 (dle Joklíka).

"Také ten, kdo chce poznati, co je "dáno", musí probádati především prvotiny a základy jsoucna". 37)

37) tamtéž, IV, 2, 1003b, s. 53 (dle Joklíka).

"Všude však vlastním předmětem vědy jest to, co je první, na němž závisí ostatní a podle něhož je pojmenováno". 38)

38) "Metafysika", IV, 2, 1003b, s. 97.

"Ale vůbec každá věda, jež se zakládá na myšlení v pojmech anebo má-li v něm jen jistou účast, zabývá se zevrubněji nebo obecněji příčinami a počátky". 39)

39) tamtéž VI, 1, 1025b, s. 165.

Z toho, co jsme doposud uvedli, je vidět, že to, co Aristoteles nazývá vědou, věděním (EPISTEME), je charakterizováno snahou najít cosi, co Aristoteles nazývá termíny: počátek, původ, prvotina, základ, příčina apod. Toto je charakteristické pro každé vědění. V souvislosti s předmětem tohoto zkoumání - tedy s problematikou pohybu - budu citovat ještě jiné místo. Ve svých Fysikách Aristoteles říká: "Poněvadž vědění a porozumění ve všech vědách, které se zabývají principy (ARCHAI), nebo příčinami (AITIAI) nebo prvotními základy věcí (STOICHEIA), vyplývá z jejich poznání - neboť máme za to, že každou věc známe, kdykoli poznáme první příčiny a první principy a až k prvotním základům - je zjevno, že se také ve vědě o přírodě musíme nejprve pokusit o to, abychom určili to, co se týká principů. Přirozená cesta pak vede od toho, co jest známější a zřejmější nám (pro naše poznání), k tomu, co jest zřejmější a známější od přírody (svojí podstatou), neboť to není totéž, co by bylo známo zároveň jak nám, subjektivně, tak naprosto, absolutně." 40)

40) "Fysiky", I, 1, 184a, s. 11.

Představme si nyní výše uvedené ohledy, jejichž hledání tvoří bytnost VĚDĚNÍ.

IV.b. Vymezení základních pojmů

1. ARCHE

Slovník překládá pojem ARCHE jako: začátek, kraj, konec, původní příčina, základ, přednost, vláda. Latinským ekvivalentem výrazu ARCHE je termín PRINCIPIUM, jež je nejčastěji překládán jako:

1. "počátek", "východisko", "původ", ale také
2. "základ", "prvek", "základní živel"

Pokud jde o filosofické rozumění pojmu ARCHE Aristoteles o tomto pojmu ve svém "filosofickém slovníčku", který představuje V. kn. "Metafysik" říká: "Počátkem (ARCHE) se předně nazývá část věci, od níž se někdo nejprve začne pohybovat, ... Za druhé východisko, z něhož se každá jednotlivá věc nejúčelněji provádí, ... Za třetí se počátkem nazývá složka, jež je při vzniku něčeho první, jako u lodi kýl a u domu základy, ... Za čtvrté se zove to, co je první při vzniku něčeho, aniž jest jeho složkou, není tedy v něm obsaženo, a od čeho nejprve počíná pohyb a změna, tak počátkem dítěte jest otec a matka a počátkem půtky jest nadávka. Za páté to, co záměrně podle své vůle působí pohyb a změnu v tom, co je pohybováno a měněno, jako se v obcích nazývají vrchnosti, vláda velmožů, králů a tyranů, mimo to vědy a umění a z nich především ty, jež vedou. Za šesté se počátkem nazývá to, z čeho se věc nejprve poznává,

V tolika významech se mluví také o pojmu "příčina". Neboť každá příčina jest počátkem. 41)

41) "Metafysika", V, 1, 1012b až 1013a, s. 125 až 126.

Z toho, co bylo řečeno, lze vidět následující: všechny Aristotelem uvedené významy poukazují k významu ARCHE coby POČÁTKU. Tento počátek může mít charakter vnitřní složky věci (explicite řečeno v 1., 3. a 6. případě) anebo ARCHE může vystupovat jako charakter, jež je věci vnější. Takto je ARCHE chápána především v souvislosti, jež nás zajímá především, totiž v souvislosti s pohybem. Právě tato okolnost bude pro nás velmi důležitá.

Zajímavá je zde dále explicite vyjádřená totožnost pojmu ARCHE a pojmu AITION. Vůbec poměr ARCHE, AITION a STOICHEION je motivem, jež v Aristotelově filosofii nabývá značných posunů. V I. knize "Fysik", jež bude jedním z důležitých míst naší analýzy, jsou pojmy ARCHE, AITION a STOICHEION de facto ztotožněny. V II. knize "Fysik" již bud zavedena jistá diference, podobně jako v knize V. Metafysik, z níž jsme citovali. Zde nám tedy ARCHAI vystupují jako vnitřní i jako vnější okolnosti věcí a jsou ztotožněny s AITIAI.

Kříž v poznámkách ke svému překladu "Fysik" ARCHE interpretuje jako to, odkud se něco odvozuje, dále to, co je první v řadě, především fakt první příčiny, jež se nedá odvodit z vyšších.

K totožnosti pojmu ARCHE a AITION A. Kříž říká, že AITION znamená příčinu vůbec, kdežto ARCHE ve smyslu AITION znamená vždy první příčinu.

W. Bröcker ve své známé knize o Aristotelovi (kap. II., §1) říká: "Bytnost původu (URSPRUNG (ARCHE) - pozn. M.V.) je tedy to, být prvním odkud (Woher - pozn. M.V., ...) " 42)

42) "Das Wesen der Ursprungs ist es also, das erste Woher zu sein, Was deutsche Wort durch seine beiden Teile (Ur - erstes, sprung - Woher) zum Ausdruck bringt." W. Bröcker: "Aristoteles", V. Klostermann, 1964, s. 51.

a dále podává rozbor německého slova URSPRUNG: "UR" znamená první, "SPRUNG" znamená "odkud" (WOHER) - tedy "první odkud". ARCHE tedy znamená původ, odkud něco počíná (SPRUNG znamená "skok", "pramen", "původ"). Se zajímavou interpretací tohoto pojmu přichází také M. Heidegger když říká: "Řeckému slovu ARCHE musíme rozumět v jistém smyslu. Označuje to, odkud pochází. Ale toto "odkud" se neomezuje jen na původ, mnohem spíše se ARCHE stává tím, co říká sloveso ARCHEIN, něčím, co vládne." 43)

43) "Das griechische Wort ARCHE müssen wir im vollen Sinne verstehen. Es nennt dasjenige, von woher etwas ausgeht. Aber dieses "von woher" wird im Ausgehen nicht zurückgelassen, vielmehr wird die ARCHE zu dem, was das Verbum ARCHEIN sagt, zu solchem, was herrscht." M. Heidegger: "Was ist das - die Philosophie?" Verlag G. Neske Pfullingen, 1956, s. 24 - 25.

Kromě výše uvedených významů tedy M. Heidegger upozorňuje na vazbu slova ARCHE na sloveso ARCHEIN, jež mimo významy být první, začínat, být původcem, znamená také být v čele, vládnout, vést. Můžeme tedy říci, že hledat ARCHE znamená hledat to, co věcem vládne, na čem jsou věci závislé, co je pro věci v jejich věcnosti určující.

J. Patočka z významu pojmu ARCHE říká: "Počátky (důvody, základy) jsou všechno to první, z čeho něco buď jest nebo vzniká anebo je poznáváno, to základní a nezbytné, bez čeho nepochopíme všechno ostatní." 44)

44) J. Patočka: "Základní problémy předsokratovské filosofie", s. 136.

V práci "Vom Wesen und Begriff der FYSIS" předvádí M. Heidegger následující v jistém smyslu shrnující formulaci rozumní pojmu ARCHE: "Řekové vysloučávají z tohoto slova většinou dvojí: ARCHE znamená jednou to, z čehož něco má svůj východ a počátek, podruhé ale to, co je současně jako tento východ a počátek v jiném, co toto něco přesahuje, a takto i udržuje, a tím ovládá. ARCHE znamená počátek a ovládání. ... Jednota těchto dvou ohledů je něčím bytostným (pro rozumní ARCHE - pozn. M.V.)". 45)

45) "Die Griechen hören aus diesem Wort meist ein Doppeltes heraus: ARCHE meint einmal das, von woher etwas seinem Ausgang und Anfang nimmt, zum anderen aber das, was zugleich als dieser Ausgang und Anfang über das Andere, was von ihm ausgeht, wegreift und so es einbehält und damit beherrscht. ARCHE bedeutet zumal Anfang und Herrschaft. ... Die Einheit dieses Zweifachen ist wesentlich." M. Heidegger: "Vom Wesen und Begriff der FYSIS" (Gesamtausgabe Bd. 9, V. Klostermann, Frankfurt 1976), s. 247.

ARCHE tedy znamená původ, tedy to, z čeho něco vychází, přičemž v sobě jaksi vnitřně svazuje jak imanenci - jde o vnitřní ohled věci - , tak i transcendenci - jde o coś jiného, věci samé vnějšího - s prioritou transcendence. Německý termín pro ARCHE - URSPRUNG, není přesný v tom, že apeluje spíše na imanenci (URSPRUNG - znamená prasknutí, výtrysk).

Pokusme se o shrnující formulaci: hledat ARCHE znamená hledat původ, počátek nějakého jsoucího, tento původ je to, od čeho něco vychází a počíná a to, co jako takové jsoucí určuje a ovládá.

2. STOICHEION

Dejme opět nejdříve slovo Aristotelovi. V V. knize Metafysik říká: "Prvkem (STOICHEION) se nazývá to, z čeho se něco skládá jako z první složky a jež se, co se týče druhu nedá dělit v jiný druh. Tak prvkem hlasu je to, z čeho se hlas skládá a v co se posledně rozkládá a to tak, že se již nedá rozkládat v jiné, druhově různé hlasy. I když je tu další dělení, tedy jsou tu části stejného druhu, např. každá část vody jest vodou, ale není tomu tak u slabiky. Podobně ti, kdo o tom mluví, mluví o prvcích těles jako o něčem posledním, co se tělesa rozkládají a co se již nedá rozložit v jiné druhově různé, a ať již mluví o jednom nebo o více takových, nazývají se prvky právě toto. ... Odtud se označený prvek přenáší na to, co jsouc jedno a malé prospívá mnohemu. Proto se prvkem nazývá to, co je malé, jednoduché a nedělitelné." 46)

46) "Metafysika" V, 3, 1014a,b, s. 129.

Výraz STOICHEION pochází od slova STOICHEIN, které znamená stoupati, kráčet, býti první v řadě. Výraz STOICHEIA se překládá latinským ELEMENTA, - ORUM, což znamená:

1. prvky věcí;
2. živly;
3. počátky.

Hledání STOICHEIA, tedy jakýchsi prvotních základů věcí, resp. živlů, stojí de facto od začátku v popředí zájmu řecké filosofie dokonce ještě v době, kdy řecká filosofie tkví hluboce v mýtu. Toto hledání prvků nebo živlů vlastně provází předsokratovskou filosofii po obou hlavních liniích - linii spekulativní (pythagorejci) i linii přírodní filosofie (ionští myslitelé, Empedokles a jiní).

Zajímavý výklad obnažování tohoto motivu v tradici řecké filosofie podává ve své práci o Aristotelovi J.Patočka. 47)

47) J.Patočka: "Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové", část II.: "Gramata a Stoicheia v řecké filosofii do Aristotela", s.47.

J.Patočka upozorňuje na to, že motiv STOICHEION pochází z oblasti jazyka, přesněji z oblasti písma. STOICHEION je totiž původně řeckým výrazem pro PÍSMENO, jakožto základní část slova, to, co patří do určité řady písmen, jež tvoří slovo (viz STOICHEION jako

kráčet, býti prvkem v řadě). Písmeno je to, co tvoří slovo, je to poslední částice, na kterou lze slovo rozložit - prvek slova. Z tohoto je motiv STOICHEION přenesen do filosofie. Tím, kdo vědomě tento motiv jako motiv STOICHEION filosoficky využívá, je Platon. U Platona získává STOICHEION význam prvku skutečnosti. Platon, tvůrce výše zmiňované metody "redukce", se snaží o převedení nekonečné rozmanitosti jevové skutečnosti na konečný počet prvků. Platonovým prvkem se stává idea. Později nabývá u Platona motiv STOICHEION i svého dalšího významu - totiž významu základní látky (D.Machovec) resp. živlu (viz dialog "Timaios").

Aristoteles, pocházející z lůna Akademie, přejímá nejen Platonovu metodu redukce jako jistého přístupu ke skutečnosti, ale i mnohé závěry týkající se motivů ARACHAI KAI STOICHEIA.

Pro Aristotela vystupuje motiv STOICHEION jako:

1. Čtyři základní kvality: teplo, chladno, vlhko a sucho, jejichž vzájemnou kombinací vznikají základní živly. V jistém smyslu jsou STOICHEIA základní látky - země, voda, vzduch, oheň a aether.

2. První, resp. poslední složky, na něž lze zkoumané rozložit (dělení v rámci druhu není dělení, jež má Aristoteles na mysli). Toto jsou tedy prvky, složky toho, o co ve zkoumání běží.

V případě pohybovaného jsoucna, jak uvidíme dále v rozboru 1.kn. "Fysik", to budou základní složky, tvár, zbarvenost a podklad (látka). Z toho dále plyne další pochopení stoicheia jako

3. ARCHAI - počátky

V jistém smyslu mají STOICHEIA stejný význam jako ARCHAI. V 1.kn. "Fysik" jde o totožné pojmy, tzn. že jsou totožné významy STOICHEION a AITION. Dalším postupem Aristotelových úvah ovšem dochází k jisté diferenciaci. STOICHEION bude pochopeno jako ARCHE, pokud půjde o vnitřní složku (pohybované) věci samé. ARCHE se postupně bude totiž fixovat do role čehosi vnějšího, do role počátku věci (jejího pohybu), který jest v jiném, "co je první při vzniku něčeho, aniž jest jeho složkou, není tedy v něm obsaženo. 48)

48) viz citované místo z "Metafysik", V, 1, 1012b - 1013a, s. 125.

3. AITION

Ve slovníku najdeme termín AITION přeložený českými termíny "příčina", "původ". Pochopit ovšem význam termínu AITION filosoficky a navíc filosoficky v rámci Aristotelovy filosofie bude přece jen znamenat určitý významový posun. V V. kn. "Metafysik" (a stejně ve II. kn. "Fysik", kap. 3. "O příčinách, jejich družích a způsobech") Aristoteles říká: "Příčinou (AITION) se nazývá jednak to, z čeho, jako ze součásti něco vzniká, tak jest kov příčinou sochy, ... Jednak se tak nazývá tvár a vzor, to jest pojem bytnosti a pak i rody toho, ... za třetí se příčinou nazývá to, z čeho nejprve pochází počátek změny nebo klidu, a tak otec příčinou dítěte a vůbec působící je příčinou toho, co jest působeno, měnící činitel příčinou toho, co jest měněno. Za čtvrté příčinou jest něco jako účel, to jest to, k čemu něco směřuje, jako například příčinou procházky jest zdraví." 49)

49) "Metafysika", V, 2, 1013b, s. 126.

Termín AITION má latinský ekvivalent v termínu CAUSA-AE (odvozeno od CADO,ERE - padat, klesat, ale především případnout, přihodit se, udát se, dopadnout), což v překladu znamená:

1. skutečná příčina, důvod, podnět;
2. příčina, věc (na níž se něco zakládá);
3. záležitost.

Tedy příčina se nám zatím ukazuje jako něco, co nějak přispívá k existenci jiné věci. Podle Aristotela nám výše uvedené okolnosti vyčerpávají odpověď na otázku: "proč?". 50)

50) viz. "Fysiky", II., II., 7, s. 42.

Aristoteles nám tím chce říci, že poznáním výše uvedených čtyř ohledů získáme odpověď na otázku "proč je věc takové a taková". Aristoteles k tomu dále dodává: "Poněvadž příčiny jsou čtyři, je úkolem fysika (toho, jež pěstuje vědění o FYSIS -

pozn. M.V.), aby znal všechny a jenom pokud k věci a dění uvede všechny, totiž látku, tvar, pohybujícího činitele a účel, podaří se mu přírodovědecky podat zdůvodnění a vysvětlení." 51)

51) "Fysiky", II, 7, 198a, s. 43.

AITION budeme obecně rozumět to, co nějak přispívá, "při-činuje se", že věc jest, a že je taková, jaká jest. V tomto smyslu lze říci, že AITION vyjadřuje jak vnější ARCHAI (ARCHE ve vlastním smyslu), tak vnitřní ARCHAI (STOICHEION). Toto vlastně vyplývá z toho, co bylo řečeno již výše, zejména v souvislosti s pojmem ARCHE. Doposud jsme hovořili o AITION ve smyslu CAUSA, ve smyslu PŘÍČINY, tedy ve smyslu toho, co se nějak "při-činuje", že věc jest a jaká jest. Takto ovšem hovořit o AITION znamená hovořit o tomto pojmu již v jistých intencích, totiž v intencích novodobého pojetí kauzality. Smysl kauzality získává pojem AITION, jak jej chápe Aristoteles, díky středověké interpretaci (viz. např. sv. Tomáš Akvinský), kde AITION získává význam CAUSA - CAUSA MATERIALIS, CAUSA FORMALIS, CAUSA EFFICIENS a CAUSA FINALIS.

Tato fixace AITION v CAUSA ovšem přináší odlišný význam, posouvá původní význam AITION a z motivu AITION (AITIA) se stává kauzalita. Ovšem v kauzalitě jde již o něco v jistém smyslu radikálně jiného. Na tento zásadně proměněný význam poukazuje na mnoha místech M. Heidegger. Vzpomeňme alespoň jedno místo: V práci "Wom Wesen und Begriff der FYSIS" Heidegger překládá pojem AITION německým slovem "UR-SACHE", což doslovně přeloženo znamená "PRA-VĚCNOST". "Při slově a pojmu "URSACHE" myslíme automaticky na kauzalitu (Ursache je běžně překládáno jako příčina - pozn. M.V.), na způsob, jak jedna věc působí na druhou. Pojmem AITION - pro něž Aristoteles brzy zavádí ostřejší určení, se myslí zde to, co zavinuje, že jsoucí je to, co je. Toto zavinění nemá povahu způsobení ve smyslu "kauzálně" působícího dění, ... pra-věcnost je zde rozuměna doslovně jako "pra-počáteční", co tvoří věcnost věci. Kauzalita je jen odvozený způsob věcnosti". 52)

52) "Bei dem Wort und Begriff "URSACHE" denken wir wie von selbst an "KAUSALITÄT", an die Art und Weise, wie ein Ding auf ein anderes "WIRKT". AITION - wofür Aristoteles alsbald eine schärfere Bestimmung einführt, meint hier Jenes, was verschuldet, daß ein Seiendes das ist, was es ist. Dieses Verschulden hat nicht den Charakter der Verursachung im Sinne der "kausal" wirkenden Auseirkung, ... Ur-sache ist hier wörtlich zu verstehen, als das Urtümliche, was die Sachheir einer Sache ausmacht. "Kausalität" ist nur eine abgeleitete Art des Ursacheseins." M. Heidegger: "Wom Wesen und Begriff der FYSIS", s. 245 - 246.

Toto je velice důležité. Hovoříme-li o příčině ve smyslu teorie kauzality, máme vždy na mysli nějakou věc (nějaké jsoucno), jež nějakým způsobem působí. V případě AITION ("UR-SACHE") ovšem nemáme ještě nějak pozitivně jsoucí věc, ale ohled, jež teprve věc jako takovou umožňuje. Vůbec je nutno říci, že v případě hledání ARCHAI, AITIAI a STOICHEION transcendujeme pozitivně danou skutečnost v oblast, jež tyto pozitivní danosti teprve umožňuje, jež je předpokladem možnosti skutečnosti.

Nyní hledáme to, co umožňuje, aby se nějaká věc (jsoucí) pohybovala. Přesahujeme tedy pozitivní fakt pohybující věci v tom smyslu, že hledáme jisté okolnosti, které tento fakt umožňují. Vraťme se k našemu motivu.

AITION vystoupilo tedy jako něco, co umožňuje, resp. zavinuje, aby věc vystoupila jako věc, jako "UR-SACHE" - pravěcnost.

S vědomím tohoto původního určení je potom možné, aby motiv AITION vystoupil jako příčina. Naprosto přiměřeným se nám zdá chápat AITIAI jako KOŘENY (J. Pešek). 53)

53) AITIAI ve významu KOŘENU chápe také J. Patočka: "AITIAI jsou základní ohledy, které odpovídají za to (základním významem tohoto řeckého slova je "zavinění"), že to, co je, nebo co se děje je, právě tak, ... - jsou to nejzákladnější kořeny, ze kterých to lze odvozovat", "Základní problémy předsokratovské filosofie", s. 9

Tedy takovou okolnost, z níž věc vyrůstá, vystupuje.

W. Bröcker chápe AITION ve smyslu grund, tzn. ZÁKLAD, to, co zakládá věc v její věčnosti.

Pojem AITION tedy budeme chápat jako:

- a) ARCHE, ve smyslu vnější ARCHE;
- b) ARCHE, ve smyslu vnitřní složky věci (STOICHEION);
- c) jako "UR-SACHE" - "pra-věcnost" - to, co umožňuje, aby věc byla, jako věc vystoupila;
- d) jako KOŘEN věci nebo ZÁKLAD věci;
- e) budeme jej chápat v jeho čtyřech konkrétních způsobech.

Základní způsoby, v nichž nám AITION vystupuje, nám Aristoteles představuje ve 3. kapitole II. knihy "Fysik". Řešení, které Aristoteles podává v I. knize se ukáže jako neuspokojivé, protože de facto POHYB jen popisuje, ale neodpovídá na otázku "odkud tento POHYB jest". Aristotelovou odpovědí je FYSIS. Odpovědí "co je FYSIS" a jistou analogií s TECHNE Aristoteles dochází k fixaci čtyř AITIAI. S touto "fixací" se můžeme ovšem setkat na více místech. 54)

54) viz. např. "Metafysika", V, 2, 1013b, s. 126.

Základními způsoby AITION jsou:

- 1. "z čeho" věc vzniká - podklad (HYPOKEIMENON);

Toto rozumění AITION apeluje na otázku: z čeho je věc vystavěna, resp. co je stavivem, základní látkou (HYLE), kterou je svět tvořen. Středověká filosofie fixuje tento ohled termínem CAUSA MATERIALIS,

- 2. "podle čeho" věc vzniká - tvár jako vzor (EIDOS KAI PARADEIGMA);

Pojem EIDOS jako tvár má pro Aristotela několik významů:

- a) TO TI EN EINAI - bytnost, to, co určuje věc v jejím "co je";
- b) MORFE - určité EIDOS, EIDOS spojené s látkou;
- c) EIDE - jako tvarová složka smyslových vněmů;
- d) LOGOI - pojem, rozumem a řečí uchopené EIDE, středověká filosofie v tomto případě hovoří o CAUSA FORMALIS.

- 3. "Prostřednictvím čeho" se věc pohybuje - hybnost (KINUN), to co konkrétně způsobuje POHYB, východisko resp. počátek (ARCHE) POHYBU, středověkou filosofií je tento ohled fixován termínem CAUSA EFFICIENS.

- 4. "To, kvůli čemu" se něco děje - účel nebo cíl (TELOS) tento ohled vyjadřuje směřování, završenost, ukončenost věci resp. pohybu k této věci, středověká filosofie to vyjadřuje termínem CAUSA FINALIS. 55)

55) Vodítkem ke zpracování této fixace základních způsobů AITION byla stat' D. Machovce: "Aristotelova filosofie jako filosofie výkladových principů", kap. 6, s. 82 - 88.

(c) Miroslav Vlček
kat. filosofie VŠE